

verschijnen van het tweede deel van de biografie bloeide er een polemiek op over de vraag waarom de strijdbare koningin in haar beroemde radiotoespraken zo weinig heeft stilgestaan bij het lot van de joden en de holocaust. Een polemiek, waarin journalisten vragen stelden, maar waarin ook historici als Nanda van der Zee en Chris van der Heijden zich in kritische zin hebben gemengd. Fasseur legt er in zijn artikel de nadruk op dat men zich dient te verplaatsen in de gedachtegang van de tijdgenoten van de shoah. Gerenommeerde waarnemers als L. de Jong en M. van Blankenstein, de joodse hoofdredacteur van het Londense *Vrij Nederland*, konden zich geen voorstelling maken van de systematische uitroeiing van de joden door de Duitsers en hun handlangers. Er bestond geen voorbeeld van een dergelijke stelselmatige vernietiging van miljoenen mensen om hun ras of geloof. Het inzicht in de holocaust is na 1945 geleidelijk gegroeid. Niet mag worden vergeten dat de Tweede Wereldoorlog een bloedbad was van ongekeerde omvang, die tussen de vijftig en zestig miljoen mensen het leven heeft gekost. Tijdens die oorlog lag het accent vooral op het winnen van die oorlog ten koste van enorme offers. In 1979 verscheen het Londense deel van *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* van De Jong, maar de vraag waarom Wilhelmina zich zo zelden over de jodenvervolgung uitsprak, werd toen ook nog niet gesteld. Sindsdien heeft een omslag plaats gevonden en is de jodenvervolgung het allesoverheersende thema van de Tweede Wereldoorlog geworden. Voor Wilhelmina en haar ministers in Londen, die slechts zeer summier geïnformeerd waren over de jodenvervolgung, gold dat niet. In de pocketuitgave van *Wilhelmina. Sterker door strijd* zet Fasseur zijn betoog kracht bij door de toespraken en uitlatingen van de koningin over de jodenvervolgung te vergelijken met de redevoeringen die eerste minister Gerbrandy heeft gehouden. Ook bij hem slechts summiere aandacht voor dit onderwerp, ook al gebruikt hij eind 1942 in verband met de jodenvervolgung de krasse uitdrukking 'uitgerooid'. Maar op dat tijdstip wist men in Londen nog niets over wat later in één woord Auschwitz is gaan heten. En, zegt Fasseur, het zou Gerbrandy's bevattingvermogen te boven zijn gegaan. Al met al is met name dit opstel een uitstekende proeve van historisch besef.

Van de andere opstellen dient te worden genoemd 'Een sprookjeshuwelijk dat niet standhield.' Fasseur belicht via de koninklijke beschermeling Van 't Sant nog eens de handel en wandel van prins Hendrik en vertelt ondertussen hoe de voormalige Haagse commissaris van politie na de oorlog dr. L. Jong bij de neus nam. Het resultaat is een historisch detectiveverhaal.

Rob Soetenhorst

H. F. van de Griendt, *Uit sphagnum geboren. Een eeuw turfstrooiselindustrie in Nederland 1882-1983* (Bijdragen tot de geschiedenis van het zuiden van Nederland. Derde reeks [XVIII]; Tilburg: Stichting Zuidelijk historisch contact Tilburg, 2002, 314 blz., ISBN 90 70641 66 6).

In deze mooie uitgave van het Zuidelijk historisch contact schetst de auteur, Henk van de Griendt, een beeld van een bedrijfstak waaraan hijzelf gedurende zijn hele werkzame leven verbonden is geweest, het laatst als directeur en (president-)commissaris van het turfstrooiselbedrijf dat wij gemakshalve zullen aanduiden als 'Griendtsveen', voorbijgaande aan alle bedrijfsmatige, juridische en fiscale gedaanten waaronder het bedrijf geopereerd heeft. Van de Griendt was, geboren in 1925, de derde generatie in dit familiebedrijf, dat in 1882 startte met de fabrieksmatige productie van turfstrooisel. Hij was tussen 1952 en 1983 bij de firma werkzaam. De vierde generatie, zijn zoon die hem in 1983 opvolgde, redde het echter niet en werd door de

raad van commissarissen aan de kant gezet. Inmiddels bestaat het bedrijf als zodanig niet meer, er is alleen nog sprake van het beheer van onroerend goed.

Het is dus een boek dat geschreven is van binnenuit, door iemand die als fabrikant decennia lang deel heeft uitgemaakt van de beschreven geschiedenis. Dat heeft natuurlijk het gevaar dat de schrijver onvoldoende afstand kan nemen tot zijn onderwerp, maar het moet gezegd worden dat dat in het onderhavige geval erg meevalt. De schrijver heeft zich geweldig ingespannen om een verantwoord historisch werk af te leveren dat gebaseerd is op intensief onderzoek in soms moeilijk toegankelijke bronnen. Dat de nadruk erg sterk valt op het wel en wee van de bedrijven van de familie, en andere belangrijke spelers in deze bedrijfstak enigszins veronachtzaamt en in die zin de titel niet helemaal waarmaakt, is een niet al te groot bezwaar. Griendtsveen is altijd een van de belangrijkste spelers in het veld geweest, zeker voor de Tweede Wereldoorlog, zodat het wel en wee van dit bedrijf een redelijk beeld geeft van de bedrijfstak als geheel.

Griendtsveen heeft zijn bakermat in de Brabantse Peel waar de Bossche ondernemer Jan van de Griendt in de negentiende eeuw verveningsactiviteiten begon met de maatschappij Helenaveen. Zijn zoons Jozef en Eduard behoorden tot de eersten die in ons land het in Duitsland ontwikkelde procédé van het machinaal vermalen van de bovenste laag veen tot strooisel toepasten. Deze laag van jong veenmosveen werd bolster(veen) genoemd en was als brandstof ongeschikt. Bij de brandturfwinning was deze als nutteloos terzijde geschoven. In Duitsland ontdekte men rond 1880 dat dit veen zich in gedroogde toestand zeer goed tot molm liet vermalen en dan uitstekend geschikt was om te dienen als stalvloerbedekking, in plaats van stro. Er bleek dan ook heel snel een grote markt voor dit turfstrooisel te bestaan en fabrieken schoten als paddestoelen uit de grond, vooral omdat de benodigde machinerie vrij eenvoudig was: een kwestie van malen en verpakken.

Al spoedig na de start in Brabant gingen de broers Van de Griendt op zoek naar veengebieden die voldoende bolsterturf zouden kunnen leveren en zo kwam men terecht in Drenthe, Overijssel en in Duitsland, direct over de grens bij Emmen en verder naar het noorden bij Papenburg. Hier ontstond de Griendtsveen Torfstreu A. G. die zich van de rest afsplitste en zelfstandig verder ging, tot op de dag van vandaag. Contacten met Groot-Brittannië waren ook intensief, vooral omdat het de belangrijkste afzetmarkt voor turfstrooisel was, maar ook omdat daar kapitaalverschaffers zaten en zelfs kleine productiegebieden werden aangekocht.

De kern van de Griendtsveen activiteiten lag sinds het begin van de twintigste eeuw in Zuidoost-Drenthe en is daar sindsdien ook gebleven. Tot de Eerste Wereldoorlog maakte de bedrijfstak een sterke groei- en bloeiperiode door, maar in het interbellum belandde hij in een diepe crisis. Die was voor een belangrijk deel te wijten aan de motorisering van het verkeer. Paardentrans werden afgeschaft en de legers schakelden over op motorvoertuigen (of fietsen). Na de Tweede Wereldoorlog trad een nieuwe fase in toen de tuinbouw een steeds belangrijker afzetmarkt werd. De rol van turfstrooisel werd overgenomen door de tuinturf en turfstrooiselbedrijven transformeerden zich tot potgrond- en substraatleveranciers. De grondstof daarvoor komt al lang niet meer uit Nederland maar wordt nu vooral uit de Baltische staten ingevoerd. Nederlandse bedrijven hebben daar soms hun eigen veenderijen. Het relatief grote aantal en het belang van Nederlandse potgrondbedrijven in het internationale verkeer is uitsluitend te danken aan het belang van de tuinbouwsector. Inmiddels heeft zich een sterke concentratie voorgedaan en zijn vele kleine potgrondbedrijven opgegaan in enkele grote.

Naast het eigen bedrijf besteedt Van de Griendt veel aandacht aan de samenwerkingsverbanden en organisaties die in de loop van de tijd hebben gefunctioneerd op het gebied van

productieregulering en verkoop. Daar hebben zich in de loop van de tijd de nodige conflicten voorgedaan, die hier en daar wel wat veel door een Griendtsveen-bril worden beschreven.

Voor wie de studies van E. H. Karel naar de turfstrooiselindustrie kent, biedt dit boek niet heel veel nieuws waar het gaat om de geschiedenis van de bedrijfstak. Hooguit worden hier en daar wat nieuwe details geschetst. Ook de grote lijnen van de geschiedenis van Griendtsveen stonden al wel op papier. De verdiensten van dit boek zitten vooral in de uitgebreide beschrijving van die geschiedenis, waarbij de auteur kon beschikken over veel meer bronnen, onder andere uit zijn privé-archief, dan tevoren.

M. A. W. Gerding

W. van der Ham, *Meester van de zee. Johan van Veen (1893-1959) waterstaatsingenieur* (Amsterdam: Balans, 2003, 286 blz., €20,-, ISBN 90 5018 595 9).

In 1999 verscheen van de hand van W. van der Ham een jubileumboek over Rijkswaterstaat. Daarin bleek geen ruimte voor korte biografieën van belangrijke waterstaatsingenieurs. In opdracht van Rijkswaterstaat heeft hij alsnog het leven beschreven van een van zijn belangrijkste ingenieurs, Johan van Veen. Dit is een zeldzame opwelling van historisch besef bij die dienst, gezien het feit dat Van der Hams belangrijkste bron een ternauwernood van het grofvuil geredde kast vol oude rapporten was.

Van Veen werd geboren in een Groningse boerenfamilie, maar als derde zoon lag voor hem geen agrarische toekomst in het verschiep. Hij bleek een begaafde wiskundeleerling en na een schooltijd in Drenthe koos hij voor de Technische Hogeschool van Delft. Hij bleef echter sterk gericht op zijn ouderlijk huis. Zijn oudere zus was inmiddels in de ban geraakt van de 'Christian Science' en onder haar invloed kreeg ook Johan daarvoor interesse. De precieze rol van deze godsdienstige leer in het leven van Johan wordt niet heel erg uitgediept, maar de rationele benadering daarvan past bij zijn persoonlijkheid.

Na zijn afstuderen vond hij een baan in Drenthe. Daar verrichtte hij metingen voor het recht-trekken van een aantal riviertjes. De ingeslapen waterstaatsdienst aldaar kon niet overweg met zijn enorme werktempo, wat leidde tot ruzies en treiterijen. Dat zou een constante worden in het leven van Van Veen: weinig waardering voor zijn grote inzet, omdat hij zijn superieuren overvleugelde, en conflicten met collega's die het met zijn werkwijze niet eens waren. Zijn oudere zus was inmiddels naar de Verenigde Staten vertrokken en toen zijn moeder overleed, bond niets hem meer aan Nederland. Hij vertrok in 1926 naar Suriname om te gaan werken bij een Amerikaans bauxietbedrijf. Inmiddels had hij via de 'Christian Science' kennis gekregen aan Henny Aalfs. Misschien wat overhaast deed hij haar een huwelijksaanzoek, dat zij accepteerde. Zij volgde hem naar Suriname. Het klikte echter niet tussen de echtelieden.

De Amerikaanse aanpak in Suriname paste goed bij de energieke Van Veen, die zich vlot tot de tweede man van het bedrijf opwerkte. Hij kon snel problemen analyseren en concrete oplossingen bedenken. De productie van de mijn ging met sprongen omhoog. Zijn vrouw wilde echter graag weg uit het benauwde en verstikkende Suriname. Van Veen, die naam had gemaakt, vond een baan bij Rijkswaterstaat. Daar heerste een sterke bureaucratische sfeer. Hét prestigeproject was de drooglegging van de Zuiderzee, maar daarbij werd hij niet ingeschakeld. Hij kwam bij de directie Grote Rivieren. Met steun van zijn directe baas kon hij een eigen wetenschappelijke dienst opbouwen, waarvan het credo was: 'onderzoek alles'.